

Píše Jan Musil

(E*forum, 09. 11. 2022)

Kniha ***Strašidelné Čechy*** je nezvyklá už tím, že má dva jakoby rovnocenné autory, kteří pocházejí z různých epoch. Toto zvláštní sousedství se objevuje už na obálce a pokračuje napříč celou knihou. Nejedná se samozřejmě o žádné spoluautorství – vždyť autor-vypravěč na konci své předmluvy deklaruje, že na strašidla nevěří –, ale spíš o jeden z mnoha dialogů, jež v knize můžeme nalézt.

Strašidelné Čechy se skládají ze dvou částí. Tu první představuje svérázná předmluva **Marka Vajchra** nazvaná *Astrální komedie*, druhou pak výtah z rozsáhlého duchařského kompendia *Rozpravy z říše duchů* (Unterredungen von dem Reiche der Geister), jež napsal německý spisovatel, mnich, vojenský kazatel, šprýmař a mystifikátor **Otto von Graben zum Stein**, žijící zhruba v letech 1690–1756. Sešity, z nichž Marek Vajchr vybíral a překládal, vycházely v letech 1731–41. Jak název napovídá, Vajchr vybírá ty příběhy, které se týkají Čech neboli – jak Čechy sám von Graben ve své trilogii nazývá – republiky duchů.

Ústřední formu knihy tvoří dialog. Napříč obdobími ho – jak již bylo naznačeno – vede Vajchr s von Grabenem, avšak především ho vede v samotných *Rozpravách* Andrenio s Pneumatophilem a v *Astrální komedii* pak vykladač, ztotožnitelný s autorem, s postavou Michaela. Von Grabenova část je pochopitelně částí stěžejní. Jedná se o literární přehlídku českých strašidel, která jejich apologeta Pneumatophilus (řec. milovník duchů) předkládá nedůvěřivému Andreniovi. Příhody jednotlivých strašidel nevyznívají samoúčelně, ale slouží Pneumatophilovi jako exempla, která Andrenia přiměje věřit na strašidla spíše než na důkazy přírodních a teologických nauk. Podobná otázka zůstává také v pozadí druhého, mladšího dialogu, který prvnímu předchází. Ten sice má fungovat jako fundovaná předmluva, díky Michaelovým všetečným otázkám se však stává napínavým příběhem pátrání po unikavé totožnosti von Grabena a smyslu jeho díla. Přesto se občas ukáže pravá tvář Vajchrova textu, který má být především výkladem. Dialogičnost místy ochabuje, vykladač se rozpovídá a Michaelovy otázky se objevují jen zřídka nebo jde o přitakání, na která vypravěč nemusí brát ohled. Ten se však po Pneumatophilově vzoru snaží být vždy názorný a srozumitelný, bere na svého partnera ohled a text tak zůstává průběžně dynamický.

Kniha přináší důležitý princip, který bychom mohli shrnout jako literarizace duchů. Sám Vajchr upozorňuje, že von Graben vytrhl duchy ze světa morálky a konfesijních sporů, kde zastávání jejich existence či neexistence mohlo mít pro život dotyčného nezanedbatelné důsledky (s. 42). Existence duchů a strašidel totiž byla vázána na existenci očiště. Ačkoli jeho přijímání a vyvracení mělo složitější vývoj, dá se říct, že

se postupně stal jedním z definičních rozdílů katolické a reformační víry, neboť první jej postupně a nenápadně budovali a přijímali a druzí jej odmítali. Právě z očiště se měly duše trpících očišťovaných vracet, aby své pozůstalé povzbudily v přímluvných modlitbách. Protože se však tato zjevení začala zvrhávat v povídačky a historiky, v nichž se katolicismus mísil se všelijakými lidovými představami, začali si na výmysly spojené s očištěm dávat větší pozor i katolíci. (Avšak nutno podotknout, že i katolické exorcisty označuje Pneumatophilus za šarlatány.) Tak se stalo, že strašidla nebyla uznávána nejen rodícími se přírodními vědami, ale ani teologií. A právě v tu chvíli se jich ujímá von Graben a začíná klást jiné otázky. Nezajímá ho ani tak, zda strašidla existují, ale z jeho dialogů je patrné, že mu jde mnohem více o to, co příběhy o strašidlech, které si vybájili lidé, vypovídají o lidech samých. A v neposlední řadě se jimi musel velmi dobře bavit – jak Vajchr podrobně dokládá v komentáři, von Graben v mnoha případech svou látku upravuje a obohacuje ji o zcela nové, často groteskní motivy.

Přesto je však třeba říci, že von Grabenova literarizace strašidel nevznikla na zelené louce. Vajchrem jmenovaní autoři jako Ludwig Lavater (z této démonologické autority hojně čerpal například i Josef Váchal ve své bohatě ilustrované *Ďáblově zahrádce*), Johannes Praetorius, Erasmus Francisci, Balthasar Bekker či Johann Georg Schmidt teorii strašidel již dlouho před ním rozpracovávali, až se jí poslední jmenovaný vysmál a podřadil ji pod „babskou filosofii“ (Rockenphilosophie), která nemá se skutečností nic společného (s. 20). Právě v souvislosti se Schmidtem Vajchr upozorňuje na vizuální podstatu duchařského klamu. Poté co byla strašidlům odebrána fyzická podstata (vtělení ďábla) a zásvětní původ, začala být vysvětlována popsateľnými fyzikálními jevy, hrou světla a stínu a především rozbujelou představivostí lidu. Tato odkouzlená strašidla pak mohou nabývat nového významu a vzniká prostor pro jejich další estetizaci. Ačkoli von Grabenův přístup představuje v tomto ohledu jeden z důležitých vývojových stupňů „strašidlologie“, určitě nejde o epochální zlom. Už Shakespearův Hamlet se dívá na údajného ducha svého otce s nedůvěrou, a než se nechá přesvědčit k činu, snaží se pravdivost jeho tvrzení a existence ověřit a dávno před Poem tak otevírá dveře některým principům detektivky.

Když se však Pneumatophilus pustí do vysvětlování širších souvislostí, začne být zřejmé, že nejde jen o strašidla, ale že jsme ve skutečnosti svědky promyšlené, byť poněkud potouchlé folkloristické či politické analýzy, z níž navíc čouhá satirický osten. Království české je republikou duchů a nepadne zde, podobně jako u starých Egypťanů, Řeků a Římanů, jediné závažné rozhodnutí, aniž by proběhla porada – ne s bohem, ale s mrtvými svatými v podobě řezaných a tesaných model (s. 109).

Na rozdíl od démonologií svých předchůdců, ve kterých představují duchové záležitost přítomnosti, k níž se také vztahují spisy autorit, von Graben svá strašidla značně historizuje. Pneumatophilus nebo i Andrenio uvádějí konkrétní data a místa, kde se daná existence měla ukázat, a udávají historický kontext včetně panovníků. Tím už se hodně blíží gotickému románu, který své duchařské příběhy zasazuje do vzdálené minulosti, tradičně do středověku – čímž se také zbavuje otázky, zda jsou dobově

přijatelní duchové, případně zda jsou přijatelné další morálně či teologicky problematické motivy.

A s kým že se tedy u von Grabena můžeme setkat? Vedle historek o slavnostech duchů a poletujících kostech či hlavách narazí čtenáři a čtenářky na množství tradiční postav českého folklóru, které lze doložit již před *Rozpravou*. Mnohé z nich se postupně staly mezinárodní látkou nebo je možné je k ní úspěšně vztáhnout. Balbínova Bílá paní se například později objevila v *Pekelném Proteovi* Erasma Francisciho. Krkonošského Rýbrcoula (něm. Rübexahl) můžeme číst v tradici archetypu tricksterů, a nadto má magické vlastnosti. Jak Vajchr ukazuje v komentáři, svými šprýmy se blíží Enšpíglovi a díky zvláštním schopnostem ho lze spojovat například s českou postavou kouzelníka Žita. Černou pověst o Žižkově přání, aby po jeho smrti byl jeho kůží potažen válečný buben, zmiňuje Richard Burton ve své *Anatomii Melancholie* a tentýž buben se objevuje ve veršované korespondenci filosofa Voltaira s pruským králem Friedrichem II.

Vraťme se ale ještě na začátek k nejdůležitějšímu ze všech dialogů, k zrcadlení dvou časově vzdálených rozprav. Vajchr nevolí žánr akademické předmluvy, v níž by von Grabenův text historicky zasazoval pomocí literárněvědných pojmů a běžně konstruovaného rozboru. Namísto toho vytváří další rovinu postav, které teprve samy tuto historiografickou práci vykonávají. Vajchr beletrizuje odborné psaní a zároveň svá literární díla zakládá na poctivém bádání. Nejedná se však o pouhou rešerši, na jejímž podkladě pak fabuluje svůj příběh – příběhem se stává samotný proces hledání a rozkrývání historických skutečností. To je ostatně Vajchrův *modus operandi*, který využívá v obou svých autorských prózách – *Proml...čitelnost* (1996) a *Jména příběhu* (2016). Protagonisté se stávají hledači dokumentů, svým pohybem ve fyzickém světě je propojují a vytvářejí kolem nich děj.

Mísením beletristického a odborného stylu vytváří Marek Vajchr texty, které se na české literární scéně vymykají. Nejde o poslední dobou tak populární prozaizace posledních dnů světové války a podobně – Vajchrovo psaní vyžaduje mnohem víc pozornosti. Astrální komedie doplněná komentářem a poznámkovým aparátem však ukazuje, že relativně složité a zdánlivě přežitě téma, jakým je genealogie démonologických studií, je možné zpracovat skutečně poutavě i pro široké čtenářstvo. To spolu s fantastickými dřevoryty Chrudoše Valouška a plátěným potahem dělá z knihy skutečně hezké a zábavné dílko, které vzdělává jen tak mimochodem.

Otto von Graben zum Stein / Marek Vajchr: *Strašidelné Čechy*. Praha: Revolver Revue, 2021, 207 s.

www.ipsl.cz